

Ľubomír Ď u r o v i č

SYSTEM SLOVESNÝCH MENNÝCH TVAROV
V SLOVENČINE
(so zreteľom na iné slovanské jazyky)

1.1 Otázka, či slovenčina má jeden alebo dva prechodníky¹ vznikla v dôsledku toho, že jediná prípona (na rozdiel od dvoch v iných slovanských jazykoch) v kombinácii s dvoma slovesnými vidmi signalizuje dva rôzne gramatické významy.

Ak, pravda, tvarovú a významovú (funkčnú) stránku berieme v ich jednote a v zaradení do celého systému menných tvarov, potom sa celý problém dostane do trochu iného svetla.

1.2 Ruský prechodník prítomný a minulý sú, ako sa už dávnejšie uznáva, prechodníkmi nedokonavého a dokonavého vidu² a koncovky $-A \sim -F_2$ (ŠI) sú v zásade v komplementárnej distribúcii, t.j. ich opozícia sama osebe žiadnu funkciu nenesie. Že je to skutočne tak, vidno z prípadov, kde pre to isté sloveso možno použiť prechodník s jednou i druhou z nich bez zmeny gramatického významu³ (zmena štylistickej hodnoty je vecou inej roviny). Tieto prípady existujú tak pre perfektiava, ako aj pre imperfektiava, viď napr. *придя* oproti *пришедши*, *принеся* - *принесши*, *прочтя* - *прочитав*; imperfektiava *не имея* - *не имев* a pod..

Teda systém ruských prechodníkov je založený na opozícii vidu. Formálne vlastnosti vidu potom, pochopiteľne, dostatočne signalizujú gramatický význam daného tvaru a protiklad prípon je redundantný, žiadnu vlastnú, špecifickú funkciu nenesie.

1.3 Slovenský systém, ako sa uznáva od práce J. Žigu⁴, je vybudovaný tiež na vide.

Výklad jedinej predpony (*robiac, urobiac*) je potom veľmi jednoduchý na základe poznatku o redundantnom charaktere rus-

kých prípon prechodníka. Slovenčina, kde systém je vybudovaný na presne rovnakých zásadách ako v ruštine, sa vyhla redundancii a vystačila s jedinou príponou prechodníka.

Táto jediná prípona, presne rovnako ako ruské dve s komplementárnou distribúciou, signalizuje jeden komplex gramatických vlastností: primárnu nepredikatívnosť a súčasne syntagmatickú závislosť od verba finita. Všetky ostatné gramatické významy tvarov prechodníka - vo všetkých slovanských jazykoch, kde ich systém je vybudovaný na opozícii vidu - musia byť vyvoditeľné z kombinácie týchto vlastností s invariantným významom vidu (viď 4.11).

1.41 Ruské riešenie formálneho signalizovania nedokonavého (impf.) i dokonavého (pf.) prechodníka je prevzaté zo staroslovienčiny a tam nie je vysvetliteľné bez gréckeho vzoru, ako dokazuje R. Růžička⁵.

Pravda, toto riešenie je v rozpore so všeobecnou tendenciou slovanského vidu, kde v zásade vidový rozdiel v istom danom tvare nevedie k rozdielu prípon, ani pri podstatne rôznych gramatických významoch: všetky finítne a i niektoré menné tvary majú vo všetkých slovanských jazykoch v oboch vidoch rovnaké prípony, napriek rozdielom v gramatickom význame (porovn. napr. rozdiely v gramatickom význame pf. a impf. prázentu alebo imperatívu); o particípiách v ruštine a ďalších slovanských jazykoch bude reč ďalej.

1.42 Slovenský prechodník s jedinou príponou pre impf. i pf. možno teda pokladať za tvar, konzekventne realizujúci všeobecnú tendenciu tvoriť slovesné tvary v podmienkach opozície nedokonavého a dokonavého vidu tou istou gramatickou morférou. To je zrejme príčinou toho, že v slovenčine pri tvorení tohto jednotného prechodníkového tvaru niet žiadnych morfonologických obmedzení a že prechodník nemá štylistickú hodnotu archaizačnú (jeho "knižný" charakter vyplýva z jeho charakteru sekundárneho predikátu, maximálne vhodného pre písané prejavy).

1.43 Naopak ruština, kde oba prechodníkové tvary sú prevzaté (tvarove) z iného jazykového systému, má veľké množstvo obmedzení morfonologického charakteru (porovn. napr. nemož-

nosť tvorí prech. impf. od sloves typu писать, беречь, ждать ap.; vytlačanie prech. pf. na -ШИ od sloves typu вытереть, прийти ap.). A existujú i prípady, kde použitie podľa súčasnej normy neočakávaného tvaru nie je motivované princípmi morfonologickej výstavby kmeňa (Пекаръ взялся за лопату и спокойно молвил, отворотясь к печке. Горький, AG, I¹, 327). Toto všetko by mohlo byť svedectvom toho, že by ani tu za iných vývojových podmienok riešenie jediným tvarom nebolo bývalo vylúčené⁷.

1.5 Systém dvoch prechodníkových prípon s komplementárnou distribúciou majú aj ukrajinčina s bieloruštinou, poľština, horná lužičtina a srbochorvátčina.

1.6 Isté svojráznosti má český stav (pre našu tému irrelevantná je kongruencia prechodníkov, umele kodifikovaná od obrodenských čias a v spontánnom jazykovom používaní sústavne narušovaná).

Popri prechodníkoch prítomných, tvorených od imperfektív a prechodníkoch minulých, tvorených od perfektív⁸ uvádzajú všetky existujúce príručky aj prechodník budúci. To sú tvary ako *vystoupíc, přijdouc, rozloučice se, přinesa, přijda* ap. t.j. utvorené príponami, bežnými pre prech. prít., avšak od dokonavých sloves. Tým sa v spisovnej češtine - aspoň potenciálne - likviduje komplementárna distribúcia prípon medzi imperfektívami a perfektívami a vzniká možnosť funkčného rozlíšenia (pozri 4.23).

Pravda, existenciu týchto tvarov nemožno nevidieť i v súvislosti so stavom v hovorovej češtine a nárečiach, najmä východomoravských (Slovácko, Valašsko)⁹: tam osobitný tvar prech. min. neexistuje a rovnaká prípona, spravidla *-a*, sa kombinuje tak s imperfektívami, ako s perfektívami (*Přinda* al. *přinda* al. *prinda dom, najedl sem se* al. *sa*), t.j. je tu systém, totožný so spisovným slovenským, lenže signalizovaný inou tvarotvornou príponou (*-a*). Tento stav prechádza geograficky plynule i do záposlovenských nárečí, včítane možnosti absolútneho použitia prechodníka (môj záznam zo Skalice: *Napija sa slivovice, lachko sa mu viprávjá*).

2.1 Slovenské riešenie tvaru prechodníka rovnakou príponou pre oba vidy má presnú paralelu v pasívnom participiu: pravda, tu je podstatne iné rozloženie jazykov s jednou a s dvoma príponami. I tu má ruština spolu s bieloruštinou osobitné prípony pre každý z vidov, kým všetky ostatné slovanské jazyky, včítane slovenčiny, realizujú tu už spomínanú typologickú tendenciu používať pre ten istý tvar v oboch vidoch rovnakú príponu.

Zrejme dôsledkom toho je v týchto jazykoch morfológicky absolútne neobmedzené tvorenie tvarov príponou typu -n/-t, ako je slk. *písaný/napísaný/prepísovaný*, čes. *psaný/napsaný/přepísovaný* (s patričnými krátkymi tvarmi), poľ. *pisany/napisany/przepisywany*, sch. *pisaní - napisani*, ukr. *куплений/купляний/купований/скуповуваний* ap.

Oproti tomu ruština (a tiež bieloruština) využíva na tvorenie pasívnych participií od imperfektív predovšetkým pôvodom starosloviensky suffix -M-, ktorý je však paradigmaticky veľmi silne obmedzený; tvary na -N/-T od imperfektív (aj to iba simplícií !) nemajú paradigmatický charakter a sú veľmi blízke adjektívam, hoci ani ich použitie v pasívnom, t.j. gramatickom význame nie je vylúčené. Oba tieto tvary sú dnes prakticky kontraindikované pre predikatívne použitie, a to potom zrejme nesie i obmedzenia, ak sa majú použiť ako nepredikatívne transformy imperfektívneho pasívneho predikátu. Z toho možno vyložiť fakt¹⁰, že ruština, ako vari jediný slovanský jazyk, má paradigmatické reflexívne part. akt. s pasívnym významom (строящиеся на этой площади дома ~ *domy, stavané na tomto námestí, budowane na tym rynku domy* ...). Tieto tvary, ako všetky ruské part. akt., sú tiež primárne nepredikatívne.

3.1 Od tendencie riešiť totožný tvar v oboch vidoch rovnakou príponou odchyľuje sa slovenčina len v prípade aktívneho participia (*píšući - napísavší*) a zhoduje sa v tom so všetkými ostatnými slovanskými jazykmi, pokiaľ, pravda, aktívne participium od oboch vidov vôbec majú¹¹.

Možnosť ustálenia jedinej prípony bola zrejme i v tomto tvare, ako vidno z bernolákovčiny J. Hollého¹² (napr. v pre-

klade Aeneidy: ... *Haď každý sa okrutíci...*). V literatúre sa uvádzajú takéto prípady i z ruštiny v XIX. stor., ale v tejto chvíli je mi ťažko posúdiť, či ide o symptómy nejakej podobnej latentnej možnosti, aká sa prejavila v bernolákovčine, alebo o iné príčiny (Калиновичу невольно вспомнилась Настенька ... не увидящая ни балов, ни театров. Писемский. Citované podľa Аванесов - Сидоров, Очерк..., М. 1945, s. 210). Štúr vo svojom tvarosloví tiež nikde neuvádza tvary na *-vší*, zato medzi sprídavnými „menoslovjami“, t.j. medzi part. akt., popri imperfektívach *nesúci, vadrúci, vidžaci* ... uvádza aj pf. *da-júci*¹³. – Avšak nakoniec sa cez češtinu prebrali z ruštiny¹⁴ tvary na *-(v)ší* a prípona *-úci/-iaci* sa špecifikovala len na imperfektíva.

Pravda, tzv. prídavné minulé činné v ruštine vidove obmedzené nie sú (*читавший/прочитавший*) a tento stav sa sprvoti, aspoň teoreticky, prijal i v slovenčine a češtine: svedectvom toho sú staršie gramatiky, ktoré napospol uvádzajú tvary na *-(v)ší* tak od perfektív, ako i od imperfektív, a tiež literárne doklady z oboch vidov¹⁵. Avšak napriek takémuto celkom otvorenému stanovisku kodifikátora dospela slovenčina spontánne k stavu, že prípony *-úci/-iaci* a *-vší* (hoci štylisticky nerovnocenné) sa špecifikovali podľa vidu a – odhliadnúc od morfológických obmedzení pri tvorení prídavného minulé činného (dá sa tvoriť len od otvorených kmeňov) – dostali sa do vzťahu komplementárnej distribúcie. Napriek prevzatiu novej prípony rekonštituoval sa teda (funkčne !) stav, ktorý zodpovedá všeobecnému princípu štruktúry slovenského systému.

3.11 Podobný stav je aj v češtine, pravda s tým, že tu temer paradigmatický charakter pre jednu skupinu intranzitív má aj prípona *-l-* (*zvadlý, příšlý*)¹⁷.

4.1 Všetky predchádzajúce výklady sú založené na predpoklade, že skúmané tvary tvoria uzavreté štruktúry (prechodník, aktívne participium, pasívne participium). Preto teraz treba venovať pozornosť i rovine významu.

4.2 V gramatickom význame prechodníka treba rozlišovať dve vrstvy: invariantný význam prechodníka ako takého (v protiklade k iným slovesným tvarom) a v rámci toho význam pre-

chodník dokonavý ~ prechodník nedokonavý.

Invariantný význam prechodníka je signalizovaný príponou - či jedinou slovenskou, či v komplementárnej distribúcii stojacimi dvoma v ruštine, poľštine ap.; o češtine porovn.

1.6. V tomto invariantnom význame sú dve zložky:

- a) primárna nepredikatívnosť a súčasne polopredikatívnosť (črta spoločná prechodníku a aktívnemu participiu);
- b) syntagmatická podriadenosť primárnemu predikátu alebo infinitívu (črta odlišujúca prechodník od aktívneho participia).

Ad a): Na rozdiel od napr. staročeštiny alebo staroruštiny či staroslovienčiny prechodník v žiadnom zo súčasných slovanských spisovných jazykov nemôže byť primárnym predikátom, t.j. nie je schopný vyjadrovať aktualizačné predikačné kategórie modu (a v jeho rámci kategórie času a osoby). O tom porovn. najmä práce Barnetove, Růžičkove a Večerkové¹⁹.

Pod polopredikatívnosťou rozumiem to, že prechodník je transformovaný primárny predikát. Stratou tejto vlastnosti, pri zachovaní b) (syntagmatická závislosť) vznikajú adverbiá typu slk. *idúcky, ležiačky, stojačky*, rus. *лѣжа, стѡя, молча*. Práve z tohto hľadiska sú neobyčajne zaujímavé slovenské slová na *-úci*, ktoré na jednej strane sú temer hovorovým variantom prechodníkov (*Chodila po izbe tačkajúci sa*), na druhej strane sa blížia k adverbiám - a tak sa i identifikujú (Morfológia, 586), - čo vidno dobre na obmedzeniach ich tvorenia: niet napr. slov tohto typu na *-iaci*. Porovn. škálu: *Išla domov plačky/ plačúcky/ plačúci/ ticho(?)plačúci*.

Ad b): Prechodník, ako je dostatočne známe, vznikol a dostal svoje prípony tým, že staré aktívne participium stratilo syntagmatickú závislosť od substantíva (substantívneho subjektu) a vstúpilo do syntagmatickej závislosti s predikátom, predovšetkým s tou jeho časťou, ktorá nesie aktualizačné gramatické kategórie. Túto syntagmatickú závislosť vidno na rôznych veciach: na rozdiel od participií nemôže prechodník vystupovať v menných bezprísudkových vetách, napr. nadpisoch: názvy typu *Zapadajúce slnce* alebo *Прозаседавшися* nie sú v slovenčine - a asi ani v iných slovanských jazykoch²⁰ - možné

s prechodníkom. - Vety s prechodníkovou konštrukciou nemožno transformovať na polovetné konštrukcie. *Eva išla so spevom z práce* možno transformovať na *Idúc so spevom z práce, Eva stretla Annu*; ale ak východiskovú vetu zmeníme na *Eva išla spievajúc z práce*, nemožno verbum finitum transformovať ani na prechodník, ani na participium (**Eva idúca spievajúc ...*, **Eva idúc spievajúc ...*); rovnako to platí pre formálne trpné prídavné podstatné mená od intranzitív: vety ako *Pavel sa naľakal zazrúc hada, P. sčervenel nafukujúc loptu* nemožno transformovať na **Naľakaný zazrúc hada ...*, **Sčervenelý / sčervenejší / sčervenejší nafukujúc loptu ...*. Takéto fakty nám dávajú právo vidieť v syntagmatickej podriadenosti primárnemu predikátu konstituujúcu gramatickú vlastnosť prechodníka.

- Kompatibilita s infinitívom *si, pravda*, vyžaduje ďalší výklad.

4.21 Pre slovenský prechodník ukázal J. Ružička²¹, že prechodník dokonavého vidu má nielen gramatický význam predčasnosti alebo následnosti, t.j. nesúčasného deja, ako to zhodne tvrdili staršie gramatiky, ale za istých sémantických podmienok i význam deja súčasného, t.j. *mutatis mutandis* aj ten istý význam, ako prechodník nedokonavého vidu. Prevedené do štrukturalistického pojmoslovia znamená to, že prechodník impf. a pf. tvoria privatívnu opozíciu. Obsahom (spoločným menovateľom) tejto opozície je časový vzťah deja prechodníka k deju verba finita resp. infinitívu: tento časový vzťah sa v rôznych sémantických alebo syntaktických podmienkach môže ďalej špecifikovať (logicky) ako príčinný, koncesívny ap.. Silným čiže príznakovým členom tejto opozície je prechodník nedokonavého vidu, ktorý signalizuje súčasnosť s dejom nadradeného slovesného tvaru. Slabým čiže nepríznakovým členom je prechodník dokonavého vidu, ktorý nič nehovorí o súčasnosti, t.j. za vhodných podmienok môže signalizovať akýkoľvek časový vzťah k deju nadradeného slovesného tvaru:

(+)	(-)
<u>prechodník impf.</u>	<u>prechodník pf.</u>
súčasnosť	nič o súčasnosti

4.22 Tento výklad ukazuje, že slovenský systém je vo svojich základných črtách totožný s ruským, ako ho opísal Isačenko²².

4.23 Z tohto je zrejماً aj situácia v češtine. Oproti jednoznačnému (pretože príznakovému) prechodníku impf. existujú tu tvarové i významové kolísania medzi prechodníkom „minulým“ a prechodníkom „budúcim“, ktorý môže mať aj platnosť mimočasovú²³ (*Přijda domř podřívám se na to*, pre mnohých hovoriacich spisovným jazykom i plne prijateľné *Přijda domř podříval se na to* oproti kodifikovanému *Přiřed domř podříval se na to*). V zásade akýkoľvek prechodník dokonavého vidu je i tu nepríznakovým členom opozície, t.j. nesignalizuje nič o súčasnosti. Avšak v rámci tohto invariantného významu, daného vidom (pf.), je možné vydeliť - tu výrazne tlakom a autoritou normotvorcu - istý špecifický vzťah, v tomto prípade časový vzťah „predčasnosť v budúcnosti“, a kodifikovať preň osobitnú príponu (-a, -ouc, -ouce). To, prirodzene, neznamená, že by sa potom tento istý vzťah nemohol už ďalej vyjadrovať aj základným tvarom prechodníka dokonavého vidu (čím vznikajú kolísania *přijda, -ouc, .../přiřed, přiředři ...*) a tak máme zrejme v rámci českého prechodníka dokonavého právo vidieť. - so všetkými obmedzeniami lexikálnymi, štylistickými i historickými - ďalšiu privatívnu opozíciu (alebo v istom štádiu vývoja aspoň nábeh k nej), nesenu protikladom prípon -a, -ouc, -ouce ~ -v(-ø), -(v)ři, -(v)ři, kde tvary na -a, -ouc ... sú silným členom s významom „predčasnosť v budúcnosti vyjadrená“ oproti slabému členu s koncovkou -v(-ø), -(v)ři ... a s významom „nič o predčasnosti v budúcnosti“, to všetko v rámci hierarchicky vyššej opozície, kde prechodník dokonavý ako celok nesie význam „nič o súčasnosti“.

4.24 Fungovanie prechodníkov od obojvidových slovies v slovenčine potvrdzuje to, čo sme povedali o vide ako o nositeľovi gramatického významu časového vzťahu prechodníka k verbu finitu. Ak sa dej takéhoto obojvidového slovesa chápe ako neobmedzene prebiehajúci, dostáva prechodník význam súčasnosti (*Venujúc tomuto problému tořko času chceme dokázať, že ...*, porovn.napr. *Sústreďujúc sa na tento problém chceme dokázať ...*) ; ak sa dej chápe ako nejakým spôsobom obmedzený v čase, dostáva prechodník spravidla význam predčasnosti (*Venujúc niekoľko slov medzinárodnej situácii, preřišiel rečník na domáce pomery, porovn. Povediac niekoľko slov ... preřišiel ...*).

4.25 To, že v rámci invariantného významu prechodníka protiklad existujúcich dvoch tvarov je založený na opozícii vidu, neznamená ešte, že by - ako sme videli - obsah opozície *prech. impf. ~ prech. pf. musel byť totožný s obsahom opozície impf. ~ pf. vid, prítomnej v celom systéme slovesa, ba dokonca ani to, že by v oboch týchto opozíciách musel byť rovnaký člen silným resp. slabým*²⁴.

Gramatický význam každého z tvarov prechodníka musí byť vyvoditeľný z kombinácie invariantného významu prechodníka a invariantného významu vidu.

Ukázali sme, že prechodník signalizuje syntagmatickú závislosť deja od verba finita alebo infinitívu (v ďalšom budem pre oba používať iba skratku v.f.) - na rozdiel od prídavných, ktoré od v.f. závislé nie sú. Syntagmatická závislosť medzi dvoma slovesnými tvarmi (ako pojem syntaktický) môže byť na úrovni morfolologickej (gramatický tvar) interpretovaná ako pomer priebehu daného deja k inému dejom.

Keďže gramatická imperfektívnosť slovesa znamená neobmedzenosť priebehu jeho deja, musí kombinácia tohto významu s invariantným významom prechodníka znamenať, že závislý dej je gramaticky štylizovaný ako neobmedzený v čase, t.j. že musí, aspoň nejaký čas, prebiehať súčasne s dejom v.f..

Nemožnosť obmedziť v čase dej imperfektívneho slovesa dá sa dobre ukázať na porovnaní s jazykmi, ktoré nemajú gramatický vid, napr. s angličtinou.

Anglická veta *Dining at Carlton, we talked about Carmen* vyzerá ako významovo celkom identická so slovenskou *Večerajúc v Carltone zhovárali sme sa o Carmen*. Presne ten istý slovesný tvar je kompatibilný so spojками *while* i *after*:

While dining at Carlton, we talked ...

After dining at Carlton, we went to the Opera.

Kombinácia s *after* však predpokladá, že dej slovesa *to dine* bol ukončený. Na dosiahnutie rovnakého významu musia slovanské jazyky použiť prechodník dokonavý, pričom je vždy otázka, či perfektivizácia znamená len čisté časové obmedzenie, alebo aj rezultatívny resp. iný doplňujúci gramatický význam (porovn. rozdiel medzi *navečerať sa, dovečerať a povečerať*). Preto korektný ekvi-

valent uvedenej anglickej vety *After dining ...* je zrejme len *Po večeri ...*, kde substantívna konštrukcia vylučuje akýkoľvek element vidu, t.j. čo do vidu je totožná s anglickou (porovn. *počas večere / pri večeri ~ po večeri*).

Naopak, schopnosť dokonavého prechodníka vyjadrovať tak nesúčasnosť, ako i súčasnosť vyplýva z významu perfektíva ako vidu, gramaticky štylizujúceho dej ako uzavretý, obmedzený, celostný, ktorý sa na časovej osi prejavuje ako bod. Je zrejme, že v pomere k inému dejovi takýto bod môže na časovej osi ležať kdekoľvek - pred ním, po jeho ukončení, alebo môže sa časove kryť s niektorou fázou jeho priebehu.

Pri takomto výklade ostáva nepochybne otvorenou otázka, prečo sa v impf. prechodníku prejavuje hlavný (priebehovosť) a nie invariantný (nič o celostnosti) význam nedokonavého vidu.

Teda oproti vidu, kde silným členom opozície je perfektívum, nastáva v prechodníku v dôsledku kombinácie jeho vlastného gramatického významu s gramatickým významom vidovým pre- sun silného člena na imperfektívny člen opozície.

4.3 Ako sme už videli, paralelne s prechodníkmi majú aj aktívne participiá (t.j. štruktúra: prídavné činné prítomné a minulé) dve vrstvy gramatického významu:

a) primárnu nepredikatívnosť a súčasne polopredikatívnosť (pozri 4.2);

b) syntagmatickú nezávislosť od primárneho predikátu.

4.31 Pomer činného prídavného k prechodníku má teda charakter kontrárnej opozície a tým sa líši od princípu kontradiktorického vzťahu, na ktorom je inak vybudovaný systém slovesných tvarov (porovn. 5.1). Toto tvrdenie netreba osobitne dokazovať: žiadne aktívne participium nemôže funkčne v žiadnom kontexte nahradiť prechodník a vice versa, každý z týchto tvarov má gramatický význam vymedzený pozitívne - prechodník môže byť syntagmaticky závislý len od slovesa, prídavné činné len od substantíva.

4.32 Z toho vyplýva rôzny charakter časového významu týchto dvoch tvarov: čas prechodníka je odvodený od času verba finita, je to pomerný čas, zatiaľ čo čas aktívneho parti-

cípiá od času verba finita závislý nie je, je to absolútny čas.

Ako sme videli, má tu slovenčina resp. čeština iné rozloženie významov medzi participíom tzv. prítomným a tzv. minulým než ruština.

4.321 Príčastie minulé v slovenčine má nepochybne význam deja minulého, ale nedá sa dokázať, že by to bol dej „ktorý sa uskutočnil pred priebehom základného deja vety“ ako sa hovorí v Morfológii²⁵ a ktorý teda „vyjadruje nesúčasnosť deja so základným dejom vety“. Celkom explicite to ukazuje napr. doklad z tej istej Morfológie (s. 558): *V nastavšom zmätku sa na vec zabudlo. Dej „zabudnutie“ nenasleduje po tom, čo nastal zmätok, ale z tohto zmätku priamo vyplýva, t.j. rovnako dobre by sa dalo tvrdiť aj to, že tu ide o súčasnosť.*

Materiál však ukazuje, že oproti takémuto, prinajmenšom veľmi spornému uvažovaniu o tom, či ide o súčasnosť alebo o predčasnosť možno vždy postaviť celkom nesporný časový význam prechodníka minulého - a to je význam deja časove predchádzajúceho momentu prehovoru, inými slovami - význam minulosti ako formy absolútného času.

Rovnako sa nedá držať predstava, že by príčastie prítomné vyjadrovalo súčasnosť.

Nepochybne korektné sú vety ako:

Vychádzajúce slnce { *ožarovalo*
ožaruje
ožiari } *jeho tvár*

(t.j. slnce, ktoré vychádzalo/vychádza/výjde ...). Tu je plná paralelnosť s prechodníkovými väzbami, kde význam súčasnosti pokladáme za dokázaný:

Vychádzajúce spoza obzoru, slnce { *ožarovalo*
ožiarilo
ožaruje
ožiari
bude ožarovať } *jeho tvár*

Avšak existujú i participiálne konštrukcie, ktoré synonymickú väzbu s prechodníkom nepripúšťajú:

Jeho otec, včera ešte spievajúci a natešený, chodí dnes celkom ubitý.
(t.j. ktorý ešte včera spieval a bol natešený ...).

Prišiel som do mesta, ešte pred pár dňami pulzujúceho intenzívnym životom, ale dnes rozbitého a opusteného

(t.j. ktoré ešte pred pár dňami pulzovalo...). V týchto prípadoch paralelné prechodníkové konštrukcie sú celkom vylúčené, aj keby sme vypustili rozvíjajúce a viacnásobné vetné členy (**Jeho otec chodí včera ešte spievajúce*). Avšak ak vypustíme časové adverbialia, dostaneme korektné, gramatické vety: *Jeho otec chodí spievajúce*.

Vidno teda, že kontraindikujúcim faktorom pre zámenu východiskových participiálnych konštrukcií na prechodníkové sú adverbialia *včera ešte, ešte pred pár dňami*. Dôvod je ten, že imperfektívny prechodník (*spievajúce*) má invariantný význam deja súčasného, kým uvedené adverbialia znamenajú presný opak - nesúčasnosť oboch dejov, ich časovú kontrastnosť.

Pretože však v participiálnych konštrukciách boli tieto adverbialne výrazy celkom dobre možné a nijak nenarúšali gramatickosť daných viet, znamená to, že imperfektívne participium (príčastie prítomné činné) neznamena súčasnosť s dejom verba finita, ale že má význam času absolútneho, t.j. že signalizuje istý pomer k momentu prehovoru.

Pre všetky citované konštrukcie, keďže príčastie nedokonavé je v nich transformom rôznych slovesných časov, ponúka sa jeden spoločný gramatický význam, vyplývajúci z opozície voči príčastiu dokonavému minulému, a síce „nič o minulosti“. Takéto negatívne vymedzenie potom vo vhodnom kontexte môže byť interpretované ako ľubovoľný čas alebo i mimočasovo (*Potrebovali by sme sekretárku, ovládajúcu rýchlopis, t.j. ... ktorú by ovládala...*).

Tento stav v aktívnom participiu (t.j. v systéme primárne nepredikatívnych tvarov s absolútnym časom) je mutatis mutandis presnou paralelou s časom v indikatíve (t.j. v systéme primárne predikatívnych tvarov s absolútnym časom): tam je tiež prezent²⁶ absolútne nepríznakovým členom, schopným označovať ktorýkoľvek časový stupeň, v protiklade k préteritu, označujúcemu dej predchádzajúci pred momentom prehovoru a len takýto dej.

4.322 Ukazuje sa teda, že slovenské prechodníky a slovenské aktívne príčastia, hoci ich systém je v oboch prípadoch vy-

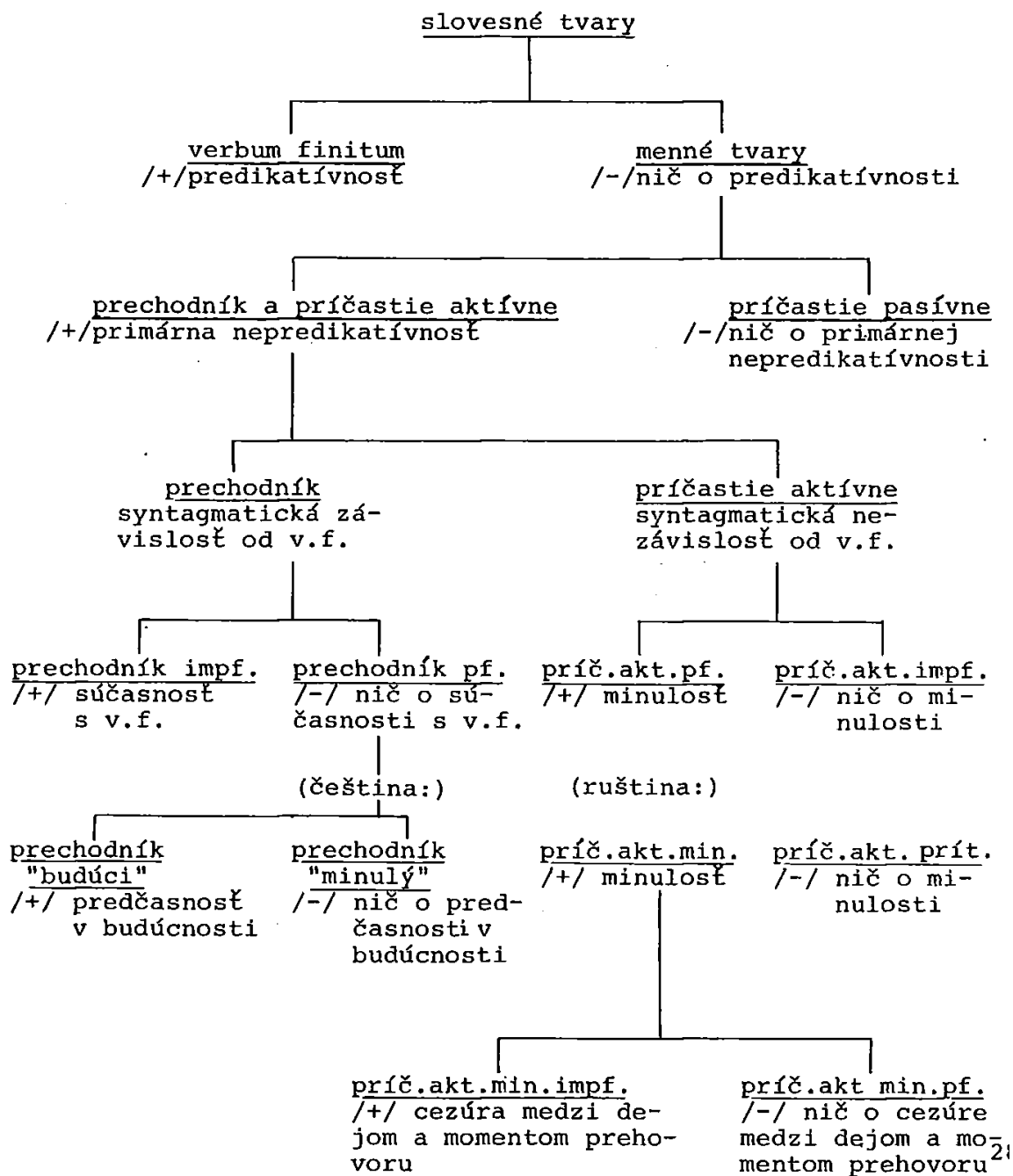
budovaný na protiklade vidu a hoci sú signalizované príponami, rovnako stojacimi v komplementárnej distribúcii, majú celkom opačné rozloženie príznakového a nepríznakového člena opozície: je to dôsledok rôzneho invariantného významu jednej a druhej tejto štruktúry (prechodník: syntagmatická závislosť od v.f.; prídavné: syntagmatická nezávislosť od v.f.), čo v kombinácii s gramatickým významom vidu dáva rozdielne usporiadanie vnútri každej z nich.

4.34 Už sme ukázali (3.1), že ruský systém aktívnych participií vyzerá inak ako slovenský, hoci práve odtiaľto sa do češtiny a potom do slovenčiny prebralo tvorenie príponou *-(v)ší*. Výber prípony v ruštine je závislý od vidu len pre perfektíva (z написать je prediktabilné написавший), kým pre imperfektíva sa riadi významom: ako ukázal Isačenko²⁷, je tu systém totožný s časom v indikatíve (imperfektívny prítomný ~ perfektívne i imperfektívne préteritum). Tu je teda plne oprávnené i terminologicky hovoriť o prídavných prítomných a minulých (presnejšie by, samozrejme, bolo namiesto „prídavných prítomných“ hovoriť „prídavné neminulé“, ale pri konvenčnom charaktere terminológie je i terajší názov vyhovujúci).

Silným členom opozície je i v ruštine prídavné minulé a pretože to sa dá tvoriť i od imperfektív, možno tu pomocou aktívnych prídavných kondenzovať každú zodpovedajúcu prídavnú vedľajšiu vetu s nedokonavým slovesom a nielen takú - ako v slovenčine alebo češtině - kde minulosť je jednoznačne signalizovaná kontextom. A z nepríznakového charakteru prídavných prítomných potom v jednoznačnom kontexte vyplýva možnosť kolísania: Солнце уже спряталось в черной туче, отдыхавшей (/отдыхающей) на хребте западных гор. (Citované podľa Аванесов - Сидоров, Очерк ..., 210).

4.341 V rámci takéhoto ruského part. pret. akt. možno ďalej položiť otázku vzájomného systémového vzťahu prídavných dokonavých a prídavných nedokonavých vidu²⁸.

5.1 Systém slovenských slovesných menných tvarov (okrem infinitívu) možno teda znázorniť takouto schémou (v zátvorkách odchýlky pre češtinu a ruštinu):

THE SYSTEM OF VERBAL NON-FINITE FORMS IN SLOVAK

S U M M A R Y

The opposition present gerund - past gerund (1), as represented e.g. by Russ. *делая - сделав*, is signaled redundantly both by aspect features and by different suffixes. Slovak is the only Slavonic language, where - in accordance with aspect opposition in general - both forms of the gerund have the same suffix (*robíac - urobíac* just as *robím - urobím*). - As a consequence of the same aspect principle, there is only one passive participle form (*-n/t*) for both aspects in Slovak (*čítaný - prečítaný*), as in almost all other Slavonic languages. - The past active participle, once lost but re-acquired from Russian in the 19th century in both aspects (*читавший - прочитавший*), has in Slovak lost its imperfective forms and in this way (although the suffixes are different: *čítajúci - prečítavší*) reconstituted the all-regulating aspect opposition.

Semantically (4) the nominal forms form a system of subsystems (5.1).

The gerund and the active participle are marked non-predicative, while the passive participle is unmarked. The active participle is syntagmatically independent of the predicate, while the gerund is dependent. The difference in syntagmatic relationship to the predicate has an impact on tense meaning of these forms: the dependent gerund's tense meaning is a relative tense (contemporaneity vs. nothing about contemporaneity); the independent active participle's tense meaning is an absolute tense, parallel to the meaning of finite verb forms (4.321).

O D K A Z Y

1. Prehľad vyslovených názorov do r. 1956 v štúdií J. R u - ž i č k u , O používaní prechodníkov, SR, 21, 1956, 205 - 225: autor dokazuje existenciu jediného prechodníka. Потом снова А. В. И с а ч е н к о , Грамматический строй рус-

- ского языка в сопоставлении с словацким, Морфология II, (GS II), najmä s. 538, ktorý trvá na existencii dvoch prechodníkov v ruštine i slovenčine.
2. Viď napr. V. B a r n e t, Vývoj systému participií aktivních v ruštině, AUC - Philologica, Monographia IX, Praha 1965. Tam aj prehľad literatúry.
 3. Грамматика русского языка, том I, Москва 1952 (AG I), 527 a nasl.
 4. J. Ž i g o, Slovenské prechodníky na -vši, Slovenský jazyk, 1, 1940, 121 - 132, 187 - 203.
 5. R. R ů ž i č k a, Zur syntaktischen Typologie moderner slawischer Literatursprachen, ZfSlaw, 8, 1963, 840, 852. I d e m, Das syntaktische System der altslawischen Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen, Berlin 1963, najmä 365 - 373.
 6. Porovn. napr. AG I, 523 - 524, alebo GS II, 524.
 7. Bohatý dokladový materiál u B a r n e t a, l.c., 99 a nasl.
 8. Novšie práce, napr. H a v r á n e k - J e d l i č k a, Česká mluvnice², Praha 1963, 258 už neopakujú tvrdenie, ktoré možno nájsť ešte u T r á v n í č k a, Mluvnice..., 1420, že by sa prechodník minulý tvoril aj od imperfektív. Vývoj názorov na prechodník budúci viď napr. v štúdiu V. B a r n e t a, Ruská a česká participia aktivní, ČsR, 3, 1958, 103.
 9. F. K o p e č n ý, Základy české skladby, Praha 1958, 250.
 10. R. R ů ž i č k a, Zur syntaktischen Typologie ..., 836 a 856 s odkazom na O. P a r o l k o v ú, Zvratná pasivní forma, Kapitoly ze srovnávací mluvnice rus. a čes., I, Praha 1956, 99.
 11. Morfológia slovenského jazyka (MSJ), Bratislava 1966, 494.
 12. J. R u ž i č k a, Činné príčastie minulé, SR, 22, 1957, 222; MSJ, 495.

13. L. Š t ú r, Nauka reči slovenskej, v Prešporoku 1846, 84. Robím túto interpretáciu Štúrovho ponímania s istými rezerváciami, pretože v jeho predchádzajúcom texte sa do „menosloví“ zahrnujú - okrem *dajúc* - len imperfektíva a výslovne sa hovorí že majú len význam súčasnosti. Nemožno teda vylúčiť, že Štúr počítaval *dať* ako imperfektívum.
14. J. R u ž i č k a, Činné prídastie ..., 223.
15. Ešte z formulácie E. P a u l i n y h o, Slovenské časovanie, Bratislava 1949, 48 - 49 možno súdiť, že pripúšťa - pri všetkých štylistických výhradách - možnosť tvoríť od „minulého aktívneho participia“ *volavši, kupovavši, bivši, padnuvši* (jediné perfektívum medzi jeho príkladmi), *nesši* pomocou patričnej koncovkovej morfémy „aktívne slovesné prídavné meno minulé“, napr. *padnuvši* (jeho jediný doklad na takéto „slovesné prídavné meno“): to by znamenalo tvary *volavši, kupovavši, nesši* ap.. V Krátkej gramatike slovenskej, Bratislava 1960, 106 pripúšťa Pauliny tvorenie činného prídastia minulého už len od dokonavých slovies.
16. H a v r á n e k - J e d l i č k a, Česká mluvnice², Praha 1963, 262; F. T r á v n í č e k, Mluvnice ..., 1434.
17. F. K o p e č n ý, Přišedší, zahynuvší - příšlý, zahynulý. (Příspěvek k problému slovanského přičestí l-ového). V zborníku Славянская Филология, II, Москва 1958, 138-163.
18. Podobne I s a č e n k o, GS II, 518.
19. V. B a r n e t, viď odkaz 2. R. R ů ž i č k a, viď odkaz 5. R. V e č e r k a, Syntax aktivních participií v staroslověnsčině, Praha 1961.
20. R. R ů ž i č k a, Zur syntaktischen Typologie ..., 845 síce uvádza istú možnosť absolútneho použitia prechodníka v ruštine (na rozdiel od češtiny), ale jeho jediný doklad "преодолев земное притяжение" (Лит. газ.) je málo inštruktívny. G. S. J a c o b s s o n, The Structure of Headlines, ScSl, 17, 1971, 194 predpokladá v takých prípadoch, že „the function of the main verb is filled by the action reported in the text“.

21. J. R u ž i č k a , O používání prechodníků, 291-292.
22. A. V. I s a č e n k o , GS II, 521.
23. F. T r á v n í č e k , Mluvnice ..., 1423.
24. Podobne I s a č e n k o , GS II, 441 a nasl. vo svojom výklade slovesného času pokladá v préterite i nepréterite za silné členy imperfektívne tvary (он бросал, будет бросать) ale v présente perfektívny tvar. K tomu však H. K ř í ž k o v á , Категория времени в совр. русс. языке, ВЯ , 1968, 3, 23-26.
25. MSJ, 494.
26. Tak už N. T r u b e t z k o y , Das morphologische System..., Praha 1934, 7; R. J a k o b s o n , Zur Struktur des russischen Verbums, Charakteria ..., Praha, 78; F. K o p e č n ý , Základy ..., 93 a i.
27. A. V. I s a č e n k o , GS II, 541-542.
28. Ib., 542.